

ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΕΩΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ

Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Σύρου, Τήνου, Άνδρου, Κέας, Μήλου, Δήλου
και Μυκόνου κ. Δωρόθεος,
(17 Ιουνίου 2022)

Κατ' αρχάς, επιθυμώ να ευχαριστήσω θερμά τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Καισαριανής, Βύρωνος και Υμηττού κ. Δανιήλ, Πρόεδρο της Ειδικής Συνοδικής Επιτροπής, για την ευγενική πρόσκλησή του, να μοιραστώ μαζί σας λίγες σκέψεις, σχετικές με το θέμα: «*Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Εκκλησία της Ελλάδος*». Όπως καταλαβαίνετε, η προσέγγισή μου, ιστορική μεν- σύντομη δε, έχει αφετηρία την ένταξη της Ελλάδος στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.), πριν από σαράντα ένα ολόκληρα χρόνια (1981-2022), και αναφέρεται στις ιδιαίτερα σημαντικές ιστορικές στιγμές της Εκκλησίας της Ελλάδος. Επιθυμώ, επίσης, να μνημονεύσω όλους όσους εργάστηκαν, παρόντες και απόντες, ως Πρόεδροι, ως Μέλη και ως επίσημα ή ανεπίσημα στελέχη, όλα αυτά τα χρόνια, ώστε να υλοποιηθούν οι όποιες προσπάθειες καταβλήθηκαν από την Εκκλησία της Ελλάδος για την Ε.Ε., η οποία ουδέποτε ολοκληρώθηκε και ουδέποτε θα ολοκληρωθεί, καθόσον η ίδια βρίσκεται σε συνεχή πορεία και δυναμική εξέλιξη.

Α'

Όπως όλοι γνωρίζουμε, πίσω από μία εμφανή -σαφώς καθορισμένη- ταυτότητα, ο 20^{ος} αιώνας αρχίζει με την κρίση του ευρωκεντρισμού. Οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι καθιστούν όλο και πιο αντιφατικό τον χαρακτήρα της «Γηραιάς Ηπείρου». Στην πρώτη πράξη λειτουργίας της Ευρώπης ο Γερμανός Konrad Adenauer και ο Robert Schuman, Υπουργός Εξωτερικών Υποθέσεων της Γαλλίας, βασιζόμενος σε μία σημαντική πρόταση του Jean Monnet, που ο ίδιος εξέφρασε στις 9 Μαΐου 1950, ονειρεύονται το ξεκίνημα της νέας Ευρώπης.

Εάν η ιστορία μας, όπως και κάθε εθνική ιστορία, αποτελεί μία συνέχεια από πολέμους και πολιτικές συγκρούσεις, κατανοούμε πόσο δύσκολο εγχείρημα ήταν η υλοποίηση του οράματος για τη δημιουργία του «κοινού Ευρωπαϊκού οίκου». Η πολιτική διαίρεση της Ευρώπης, που έπεται των συμφωνιών της Γιάλτας και της λήξης της σύγκρουσης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, δεν θέτει ασφαλώς τέλος σε μία συζήτηση μεταξύ φεντεραλιστών και υποστηρικτών ενός μοντέλου της Ευρώπης που βασίζεται ακόμη στα έθνη ή στις «πατρίδες». Η συζήτηση συνεχίζεται, ωστόσο, έντονα μονάχα σε εκείνο το μέρος της Ευρώπης στο οποίο αρχίζει να λαμβάνει μορφή, η γέννηση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ)¹.

Πολύ αργότερα, με την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, τη γερμανική επανένωση και τη διάλυση του σοβιετικού συστήματος, ξανάνοιξε ο διάλογος σχετικά με την ταυτότητα της Ευρώπης, τα γεωγραφικά και ιστορικά, πολιτικά και ιδεολογικά της «σύνορα».

Οι θεσμικές διαδικασίες οδήγησαν το 1993 στη γέννηση της Ε.Ε. και τον Μάιο του 2005 στη διεύρυνσή της, ώσπου τα 25 Κράτη-Μέλη αποφάσισαν, αυτή τη φορά, να αφιερώσουν τον

¹ Βλ. τις ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις στο Ουμπέρτο Έκο (επιμέλεια), *Ιστορία του Σύγχρονου Ευρωπαϊκού Πολιτισμού*, Μάρτιος 2022. Πρβλ. και την εντυπωσιακή πανευρωπαϊκή περιγραφή του Ian Kershaw, *Η Ευρώπη σε δίνη*, (μετάφραση Γεώργιος-Μενέλαος Αστερίου), εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2020.

προβληματισμό τους για το μέλλον της Ευρώπης². Παράλληλα, η σοβαρότατη υπερεθνική και θρησκευτική σύγκρουση που σπάραξε τα εδάφη της πρώην Γιουγκοσλαβίας, η αστάθεια των πολιτικών πραγματικοτήτων που αναδύθηκαν από το τέλος της Ένωσης των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ) και οι μεγάλες μεταναστεύσεις που έπληξαν την Ευρώπη, ξεκινώντας συχνά από τη μεσογειακή της πρόσοψη, υπήρξαν την τελευταία δεκαετία του 20^{ού} αιώνα καθοριστικοί παράγοντες στη διατήρηση ζωντανού του διαλόγου σχετικά με την ταυτότητα της Ευρώπης, κυρίως δε στις ημέρες μας με την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία και την επιθυμία ένταξης της τελευταίας στην Ε.Ε.³

Β'

Η πλήρης ένταξη της Ελλάδος την 1^η Ιανουαρίου 1980 στην τότε «Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα» (ΕΟΚ), όπως ήταν φυσικό, προκάλεσε έντονο προβληματισμό και στην Εκκλησία της Ελλάδος. Διευτώθησαν αρνητικές, αλλά και θετικές, απόψεις για την ιστορική αυτή εξέλιξη και τις συνέπειές της, κυρίως στην πνευματική παρουσία του Λαού του Θεού, ως πιστών και ως πολιτών της Ε.Ε. Υπήρξαν επιφυλάξεις, αλλά αναπτύχθηκαν και σημαντικές προτάσεις. Διεπράχθησαν όμως και σοβαρά λάθη είτε από βιασύνη, είτε από υπερβάλλοντα ζήλο να σταθούμε ως οι υποστηρικτές της ορθόδοξης παράδοσης απέναντι στο νέο, είτε και από την έλλειψη σχετικής πείρας να διαπραγματευτούμε με τα θεσμικά Ευρωπαϊκά Όργανα. Ας θυμηθούμε τη γνωστή φράση ότι η «Ελλάδα εισέρχεται στην Ευρώπη ως η Χώρα της 'Φιλοκαλίας'»⁴, κάτι που δε πιστέψαμε ποτέ ούτε εμείς, αλλά ούτε και οι Εταίροι μας!

Με την ένταξη της Ελλάδος στην ΕΟΚ οργανώθηκε, το ίδιο έτος, από την Ιερά Σύνοδο Ειδική Επιτροπή «*προς μελέτην των προϋποθέσεων και συνθηκών αίτινες επικρατούν εις τας σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας εις τον χώρον των Κρατών-Μελών της Ε.Ο.Κ.*»⁵, με Πρόεδρο τον μακαριστό Μητροπολίτη Νέας Σμύρνης κυρό Χρυσόστομο. Σύμφωνα με την Έκθεση της Επιτροπής μας⁶, η ως άνω Επιτροπή δημιουργήθηκε προς διερεύνηση «*των ισχυόντων καθεστώτων εις τις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας. Διά του υπ' αριθμόν πρωτοκόλλου 3645 και διεκπεραιώσεως 1722/4-9-1980 εγγράφου της Ιεράς Συνόδου απεστάλησαν ο Πρόεδρος και τα μέλη της ως άνω Ειδικής Επιτροπής Ερεύνης Θεμάτων Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητος εις Χώρες της Ε.Ο.Κ. από 27^{ης} Σεπτεμβρίου έως και 19^{ης} Οκτωβρίου 1980 με σκοπόν την επικοινωνίαν και ανταλλαγήν απόψεων με τις εν Ευρώπη Ορθόδοξες Εκκλησίες, τις άλλες Ειδικές Υπηρεσίες, και τα Κέντρα Αποφάσεων της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, κυρίως διά θέματα σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας εις αυτές.*».

Στην επίσκεψη αυτή διερευνήθηκε η νέα πραγματικότητα εντός της οποίας θα ελάμβανε χώρα η ποιμαντική διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος. Στο υποβληθέν στη Διαρκή Ιερά Σύνοδο Ενημερωτικό Υπόμνημα του Προέδρου της ως άνω αναφερομένης Επιτροπής, με ημερομηνία 24 Οκτωβρίου 1980, κατεγράφη «*το δικαιαικόν καθεστώς που ρύθμιζε τις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας στα οκτώ τότε Κράτη-Μέλη της Ε.Ο.Κ. (Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Ιρλανδία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Μεγάλη Βρετανία, Ολλανδία) και*

² Σήμερα ο αριθμός των Κρατών-Μελών είναι 27, μετά την έξοδο (Brexit) της Μεγάλης Βρετανίας το 2020.

³ Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις Βρυξέλλες στις 23 Ιουνίου 2022 αποφάσισε να χορηγήσει το καθεστώς υποψήφιας Χώρας στην Ουκρανία και στη Δημοκρατία της Μολδαβίας επισημαίνοντας ότι η Επιτροπή καλείται να υποβάλει σχετική Έκθεση στο Συμβούλιο σχετικά με την εκπλήρωση των προϋποθέσεων που καθορίζονται στις γνωμοδοτήσεις της Επιτροπής σχετικά με τις αντίστοιχες αιτήσεις προσχώρησης ως μέρος της τακτικής δέσμης μέτρων για τη διεύρυνση.

⁴ Βλ. σχετικά Προκοπίου Παυλοπούλου, πρ. Προέδρου της Δημοκρατίας, *Η διαχρονική «οφειλή» της Ευρώπης στην Ελλάδα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2022.

⁵ Συνοδικόν έγγραφον υπ' αριθμόν 3645/1722/4.9.80.

⁶ Βλ. περισσότερες πληροφορίες στη σχετική ιστοσελίδα της Επιτροπής για τα Ευρωπαϊκά Θέματα.

ιδιαίτερως σε τομείς που αφορούν τόσο τη νομική θέση της Εκκλησίας στο Κράτος, Οικονομικά Θέματα και θέματα που αφορούν την εκπαίδευση του ιερού Κλήρου».

Η Ιερά Σύνοδος στην προσπάθειά της να οργανώσει αποτελεσματικότερα έναν τρόπο ρυθμίσεως των σχέσεων της Εκκλησίας μετά της Ε.Ε., την 2^η Μαρτίου 1994, με απόφαση της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, συνέστησε το Γραφείο Σχέσεων της Εκκλησίας της Ελλάδος μετά της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, και ψηφίσθηκε υπό της Ιεράς Συνόδου ο υπ' αριθμόν 68/1994 Κανονισμός συστάσεως και λειτουργίας αυτού (Φ.Ε.Κ. τ. β' 39, 21 Μαρτίου 1994), με επικεφαλής του Γραφείου ως Πρόεδρο τον τότε Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Δημητριάδος και Αλμυρού κ. Χριστόδουλον, μετέπειτα Αρχιεπίσκοπον Αθηνών και Πάσης Ελλάδος⁷.

Κατανοούμε ότι η πρόταση αυτή αποτέλεσε ένα σημαντικό εργαλείο έρευνας και μελέτης για την Εκκλησία της Ελλάδος που είχε ως στόχο τη μελέτη του τότε νέου ευρωπαϊκού γίνεσθαι και τη σωστή ενημέρωση των πιστών στον νέο κόσμο που ανοιγόταν για τους Έλληνες.

Η Ιερά Σύνοδος, όμως, ενδιαφέρθηκε κυρίως να εξασφαλίσει οικονομικούς πόρους για τα εκτελούμενα ή προγραμματιζόμενα έργα της Εκκλησίας της Ελλάδος (προνοιακά, αναστηλωτικά, εκπαιδευτικά, διοικητικά κέντρα και λουπά)⁸. Νομίζουμε ότι η μονόπλευρη αυτή προσέγγιση και στάση της Εκκλησίας της Ελλάδος ότι, δηλαδή, η Ε.Ε. είναι ένα Ταμείο που ικανοποιεί τις όποιες ανάγκες μας, υπήρξε ελλιπής και προβληματική, όπως επίσης και η πρώτη Εγκύκλιος 2626 (7 Απριλίου 1997), η οποία ασχολήθηκε με ένα θέμα που προξενούσε φόβο -κυρίως μέσα από συντηρητικές ομάδες- για τη χρήση του αριθμού '666' και όπως η ίδια Εγκύκλιος σημείωνε, «για κανένα λόγο να μην εφαρμοσθεί σαν κωδικός αριθμός, ο αριθμός 666 στο νέο σύστημα ταυτοτήτων της Χώρας μας».

Όλη αυτή η αγωνία της Εκκλησίας της Ελλάδος για το μέλλον της Ε.Ε. έλαβε «σάρκα και οστά» και εκφράσθηκε πολλαπλώς και ποικιλοτρόπως με την προσωπική αγωνία του μακαριστού Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος κυρού Χριστοδούλου (1998-2008) και στη συνέχεια με έναν τεράστιο αριθμό εκδηλώσεων και δραστηριοτήτων. Δεν ήταν λίγες οι συνάξεις με τους Έλληνες ευρωβουλευτές, στους οποίους εδίδετο φυσικά όχι «μία πολιτική γραμμή», όπως αστόχως ελέγετο από πολλούς θεολόγους, αλλά η ευκαιρία να κατανοήσουν τη σημασία του πολιτισμικού και πνευματικού κεφαλαίου της Ελλάδος ως ισότιμο μέλος της Ε.Ε. και να δράσουν αναλόγως.

Η μελέτη και η οργάνωση αυτή ανατέθηκε, μετά από την αποδοχή της Ιεραρχίας της προτάσεως του μακαριστού Χριστοδούλου περί συστάσεως υπό της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, το έτος 1998, σύμφωνα με τα οριζόμενα του Καταστατικού Χάρτου, της «Ειδικής Συνοδικής Επιτροπής Παρακολούθησεως των Ευρωπαϊκών Θεμάτων», η οποία λειτουργεί έκτοτε επί τη βάσει του υπ' αριθμόν 99/1998 Κανονισμού της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος (Φ.Ε.Κ. τ. α' 254/13-11-1998).

Προς διευκόλυνση της ποιμαντικής διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος και της προσπάθειας παρεμβάσεων στα Όργανα λήψεως των αποφάσεων της Ε.Ε., το έτος 1998, ιδρύθηκε κατόπιν κοινής Συμφωνίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Εκκλησίας της

⁷ Εις το υπ' αριθμόν 4 άρθρον του ψηφισθέντος Κανονισμού κατεγράφησαν οι σκοποί και οι επιδιώξεις του Γραφείου, ως καθωρίσθησαν υπό της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου, και είναι: α) Η συμμετοχή του Προέδρου και των μελών της Συντονιστικής Επιτροπής του Γραφείου εις Συνέδρια, και Ευρωπαϊκά Σεμινάρια, β) Η διοργάνωσις Συνεδρίων και Ημερίδων επί Ευρωπαϊκών θεμάτων διά Εκπροσώπους και Στελέχη των Ιερών Μητροπόλεων της Εκκλησίας της Ελλάδος και γ) Η επικοινωνία και η ανταλλαγή απόψεων επί θεμάτων Ευρωπαϊκής Ενώσεως μετά του εν Βρυξέλλαις Γραφείου του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

⁸ Διά τούτο και διά του υπ' αριθμόν Πρωτοκόλλου 3421 και διεκπεραιώσεως 1170/22.11.94 εγγράφου Αυτής απεστάλησαν οι Σεβασμιώτατοι Μητροπολίτες: α. Αττικής κ. Παντελεήμων, β. Θηβών και Λεβαδείας κ. Ιερώνυμος και γ. Κερκύρας και Παξών κ. Τιμόθεος, όπως επισκεφθούν το Ευρωπαϊκόν Κοινοβούλιον εν Βρυξέλλαις από 10^{ης} έως 20^η Νοεμβρίου «προς ερεύνησιν δυνατότητος απευθείας χρηματοδοτήσεως των Εκκλησιαστικών Έργων υπό της Ευρωπαϊκής Ενώσεως».

Ελλάδος και το Γραφείο της Αντιπροσωπείας της Εκκλησίας της Ελλάδος στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στο Συμβούλιο της Ευρώπης και στην UNESCO εδρεύον εν Βρυξέλλαις. Η ίδρυση αυτή έγινε **εν αμοιβαιότητα** προς το Γραφείον Εκπροσωπήσεως του Οικουμενικού Πατριαρχείου εν Αθήναις εις την Ελλάδα. Το Κοινόν Ανακοινωθέν της 11.9.1998 (στην Αθήνα) των συζητήσεων μεταξύ των Αντιπροσωπειών των δύο Εκκλησιών -Οικουμενικού Πατριαρχείου και Εκκλησίας της Ελλάδος- το οποίον υπεγράφη υπό των Προέδρων των δύο Αντιπροσωπειών, αμφοτέρων κεκοιμημένων Γέροντος Μητροπολίτου Εφέσου κυρού Χρυσόστομου και Μητροπολίτου Κορίνθου κυρού Παντελεήμονος, αναφέρει ότι αποφασίσθηκαν, μεταξύ άλλων, τα εξής: «α) Αναγνωρίζεται η αυτόνομος παρουσία της Εκκλησίας της Ελλάδος παρά τη Ευρωπαϊκή Ενώσει εν Βελγίω και β) Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον και η Εκκλησία της Ελλάδος δεσμεύονται να συνεργάζονται προς παροχήν της ενιαίας μαρτυρίας εις θέματα πίστεως, διδασκαλίας, παραδόσεως, πνευματικότητας και ζωής παρά τη Ευρωπαϊκή Ενώσει»⁹.

Κατά τις συζητήσεις συμμετείχε ο Αρχιγραμματεύς της Εκκλησίας της Ελλάδος Αρχιμ. Δανιήλ Πουρτσουκλής (νυν Μητρ. Καισαριανής, Βύρωνος και Υμηττού Δανιήλ, Πρόεδρος της Ειδικής Συνοδικής Επιτροπής Ευρωπαϊκών Θεμάτων), του οποίου η συμβολή υπήρξε καθοριστική.

Θα επανέλθω διεξοδικότερα στη συνέχεια για το θέμα των Γραφείων στις Βρυξέλλες, αλλά ο ιστορικός ερευνητής μπορεί να μελετήσει σε βάθος τις εξελίξεις που ακολούθησαν μετά από τις παραπάνω αποφάσεις κυρίως για την Εκκλησία της Ελλάδος.

Γ'

Ποια ήταν, όμως, η εικόνα της Εκκλησίας της Ελλάδος για την Ε.Ε.;

Σταχυολογούμε μερικά μόνο σημεία από το πλήθος των αναφορών που υπάρχουν στο αρχειακό υλικό της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Η πρώτη παρατήρηση που πρέπει να κάνουμε είναι ότι υπήρξε μία ξεκάθαρη θέση ότι **ο ρόλος της Εκκλησίας δεν είναι πολιτικός (με την ιδεολογική έννοια της όρου πολιτικός)**. Στην προβληματική αυτή κινείται και ο λόγος του τότε Προκαθημένου της Ελλαδικής Εκκλησίας, ο οποίος σημειώνει: «Γι' αυτό και η υπεράσπιση της ευρωπαϊκής ενότητας, για την Εκκλησία δεν είναι πολιτική πράξη, αλλά πνευματικό καθήκον. Ένα καθήκον διαφύλαξης του χώρου και του τρόπου ζωής, ως μορφώματος πνευματικού, από την έκπτωσή του στο επίπεδο μιας απλώς πολιτικοοικονομικής γεγονότος»¹⁰.

Ακόμη ο ίδιος σε σχετική ομιλία του στον Άρειο Πάγο-Πνύκα έθεσε βασικά ερωτήματα για **το μέλλον** της Ευρώπης: «Είναι ανάγκη, όμως, να στοχασθούμε πάνω στο ερώτημα τι είναι Ευρώπη και ποιος είναι Ευρωπαίος. Από τις απαντήσεις που έχουν δοθεί μέχρι σήμερα καμία δεν είναι τόσο περιεκτική και λιτή, αλλά και ακριβής, όσον αυτή που έδωσε ο Πωλ Βαλερύ μιλώντας στους φοιτητές του Πανεπιστημίου της Ζυρίχης. Τούς εξήγησε ότι ο Ευρωπαίος άνθρωπος δεν ορίζεται ούτε από τη φυλή, ούτε από τη γλώσσα, ούτε από την εθνικότητά του, αφού η Ευρώπη είναι μητέρα γη πολλών γλωσσών, εθνών και παραδόσεων. Ευρωπαίος, πρόσθεσε ο ίδιος, είναι όποιος ανήκει σε λαό που έχει ενστερνιστή τον ρωμαϊκό κανόνα δικαίου, που κατέχει καλά την ελληνική παιδεία και που έχει δεχθή και αφομοιώσει τη χριστιανική διδασκαλία». Με άλλα λόγια η Ρώμη, η Αθήνα και τα Ιεροσόλυμα αποτελούσαν για την Εκκλησία της Ελλάδος την τριμερή θεμελίωση της πνευματικής ζωής της Ευρώπης, με έμφαση στον Χριστιανισμό που απετέλεσε τη

⁹ Περί του Γραφείου και των όλων σχετικών εισηγήσεων βλ. την αναλυτική « Έκθεση τῆς ἱστορίας ἰδρύσεως τοῦ Γραφείου τῆς Ἀντιπροσωπείας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως ἐν Βρυξέλλαις», τοῦ Μητροπολίτου Καισαριανῆς, Βύρωνος καί Ὑμηττοῦ Δανιήλ (10 Αὐγούστου 2016) στην ιστοσελίδα www.imkby.gr.

¹⁰ Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος Χριστοδούλου, *Ριζώματα χαράς και ελπίδας. Ο λόγος και ο ρόλος της Ορθοδοξίας στην Ενωμένη Ευρώπη*, εκδ. Κλάδος, Εκδόσεων Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2001, σελ. 39.

συνισταμένη των άλλων δύο μεγεθών. Αυτό ήταν και το βασικό επιχείρημα στη συζήτηση που ακολούθησε για το Σύνταγμα της Ευρώπης.

Το τρίτο είναι η **χριστιανική ταυτότητα** της Ευρώπης. Ο γνωστός Άγγλος φιλόσοφος της Ιστορίας Christopher Dawson (στο γνωστό βιβλίο του «The Making of Europe», 2002) διατυπώνει σχεδόν τα ίδια με τα παραπάνω σημειώνοντας τα εξής: «*Αν η Ευρώπη χρωστά την πολιτική της ύπαρξη στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, εάν χρωστά τη δύναμη και την κατεύθυνση της κουλτούρας της στην ελληνική παιδεία, όμως, στον χριστιανισμό χρωστά τη πνευματική της οντότητα*». Και προσθέτει ο μακαριστός Χριστόδουλος: «*Είναι δύσκολο να φαντασθή κανείς πώς θα μπορούσε ποτέ να υπάρξει ενιαία ευρωπαϊκή συνείδηση, με όλα αυτά τα έθνη και τις φυλές, με όλες αυτές τις γλώσσες και τα ήθη, εάν δεν υπήρχε η συνεχής παρουσία της χριστιανικής Εκκλησίας [...]. Για πολλά χρόνια ο λαός μας δέχθηκε με υπομονή την επίθεση ενός εγχώριου συστήματος που βασιζόταν στην οικοδόμηση της ζωής του μακριά από την επίδραση της ορθόδοξης πνευματικότητας. Παρά ταύτα ο λαός παρέμεινε στη μεγάλη του πλειονότητα προσκολλημένος στις ορθόδοξες και ελληνικές του ρίζες, κατόρθωσε να ξεπεράσει τον διχασμό της προσωπικότητάς του και να διατηρήσει ανέπαφες μέσα του τις υπερούσιες πνευματικές αξίες της παράδοσής του. Αξιοποίησε τον εκκλησιαστικό χαρακτήρα της πίστης του και δέχθηκε την ανανεωτική πνοή του. Η Ορθοδοξία προσφέρει στους ορθοδόξους ένα νέο ξεχωριστό ήθος που μετουσιώνεται σε επί μέρους εκφάνσεις μιας συμπεριφοράς σφραγισμένης από τη χάρη του Πνεύματος[...]»¹¹. Στο ερώτημα **τι είναι η Ευρώπη** ο Χριστόδουλος απαντά: «*Για την Εκκλησία η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είναι μόνο μια οικονομική και πολιτική συνεργασία ορισμένων κρατών, ούτε καν μία διακρατική κοινότητα οικονομικοπολιτικών στόχων. Εάν αυτά ή κάτι σαν αυτά ήταν η Ευρώπη δεν θα είχε λόγους η Εκκλησία να τα παρακολουθεί και να τα υπερασπίζεται ακριβώς διότι η Εκκλησία δεν κάνει πολιτική. Για την Εκκλησία η Ευρώπη είναι το πνευματικό ανάστημα του Χριστιανισμού, δεδομένου ότι τόσο τη ρωμαϊκή κληρονομιά, όσο και την ελληνική παιδεία ο Χριστιανισμός τα εγκολπώθηκε και τα δίδαξε και κατά τους μεσαιωνικούς και κατά τους νεώτερους χρόνους. Γι' αυτό ακριβώς η υπεράσπιση της ευρωπαϊκής ενότητας για την Εκκλησία δεν είναι πολιτική πράξη, αλλά πνευματικό καθήκον [...]*»¹².*

Ακόμη σε Μήνυμα του ιδίου προς το Διεθνές Συνέδριο, που πραγματοποιήθηκε στο Μιλάνο της Ιταλίας, από 12 - 14.7.2002, με θέμα: «*Χριστιανισμός και Δημοκρατία στην Ευρώπη του μέλλοντος*», περιέγραψε το μελλοντικό πρόσωπο της Ευρώπης ως εξής: «*Ως πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και με την υποδομή που διαθέτουμε ως Έλληνες και Χριστιανοί, θα θέλαμε μια Ευρώπη δημοκρατική και ανθρώπινη. Μια Ευρώπη που θα εκτείνεται από τον Ατλαντικό έως τα Ουράλια, μια Ευρώπη που θα διατηρεί τα κοινά στοιχεία της ταυτότητάς της, την πλούσια πολιτισμική κληρονομιά της. Οι Ευρωπαίοι έχουμε ρίζες, έχουμε μακρά ιστορία, έχουμε διαμορφωμένες συνειδήσεις, που με βάση το παράδειγμα των αρχαίων προγόνων μας, τις διαμορφώνουμε στις διάφορες εποχές, διατηρώντας, όμως, πάντα τις απαράβατες αρχές μας, που στηρίζονται στην Αθήνα, τη Ρώμη και την Ιερουσαλήμ*»¹³. Και στο Ευρωκοινοβούλιο ο ίδιος πάλι θα υπογραμμίσει: «*Οι Εκκλησίες της Ευρώπης, και μαζί της Ελλάδος, δεν ζητούν επιβολή του Χριστιανισμού, δεν αμφισβητούν την όποια συμβολή των άλλων θρησκειών ή και των διαφόρων ιδεολογιών, δεν επιχειρούν να ορίσουν την πίστη και τον τρόπο ζωής των πολιτών της Ευρώπης. Ζητούν*

¹¹ Βλ. περισσότερα π. Ιερωνύμου Κάρμα, τ. Γραμματέα της Συνοδικής Επιτροπής Ευρωπαϊκών Θεμάτων (νυν Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Καλαβρύτων και Αιγιαλείας), στην ηλεκτρονική ιστοσελίδα της Επιτροπής για το «Μέλλον της Ευρώπης».

¹² Ριζώματα χαράς και ελπίδας..., όπ. παρ., σελ. 36-38.

¹³ Περιοδικό Εκκλησία, 8-9(2002)570.

να μην αισθανθεί ο Ευρωπαίος ξένος μέσα στο ίδιο του το σπίτι. Και με την παρέμβασή τους, προσπαθούν να αποτρέψουν την πολιτική δολοφονία του ευρωπαϊκού πνεύματος»¹⁴. Αυτά, βέβαια, έχουν αποτυπωθεί και σε διάφορα άλλα επίσημα κείμενα της Εκκλησίας της Ελλάδος τόσο μέσα από Εγκυκλίους, Επιστημονικές Ημερίδες, στα κείμενα για τις ευρωεκλογές, αλλά και το σημαντικό Συνέδριο, για το οποίο δεν αξιοποιήθηκαν όσο έπρεπε τα συμπεράσματά του, με τον τίτλο: «*Αρχές και αξίες της Ευρώπης*» (4-6 Μαΐου 2003).

Αλλά και ο νυν Αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος στην προσφώνησή του στην Έκτακτη Σύγκληση της Ιεράς Συνόδου της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος (25 Φεβρουαρίου 2014) τόνισε επίσης τα εξής: «[...] Στις νέες αυτές προβληματικές συνθήκες, όπου κυριαρχεί η αμφισβήτηση και η αβεβαιότητα για το αύριο, δημιουργείται η ανάγκη να στραφούμε προς άλλα πρότυπα για να πραγματώσουμε πλέον το ευρωπαϊκό ιδεώδες. Υπό αυτό το πρίσμα, η Εκκλησία μας διατηρεί ιδιαίτερη σημασία και δυναμική, καθώς ο χριστιανισμός αντιπροσωπεύει θεμελιώδη πυλώνα στη βάση του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, σε συνδυασμό με το κλασικό πνεύμα και το ρωμαϊκό δίκαιο. Η κρίση αυτή μπορεί να αποτελέσει την αφετηρία για μία καλύτερη και πιο ανθρώπινη Ευρώπη, που δεν θα εξαντλείται στα οικονομικά μεγέθη, αλλά θα σέβεται την αξία του ανθρώπινου προσώπου, με βάση τους τρεις παραπάνω πρωταρχικούς αξιακούς γνώμονες. Η Εκκλησία μας, συνεπώς, μπορεί να αποτελέσει πολύτιμο παράγοντα σταθερότητας και να συνδράμει ουσιαστικά στο όραμα προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Σε μία Ευρώπη ανεργίας και λιτότητας, οι χριστιανικές Εκκλησίες μπορούν να διαδραματίσουν ιδιαίτερος σημαντικό και κρίσιμο ρόλο, ο οποίος να έχει στόχο την αξιοποίηση όλων των κοινωνικών φορέων για την ευημερία και την πολυπόθητη διατήρηση της ομόνοιας [...]».

Για την ιστορία να σημειώσουμε εδώ ότι υπήρξαν πολιτικά στελέχη (κοντά στην Εκκλησία) τα οποία ούτε δέχθηκαν ούτε συνεργάστηκαν για το Συνέδριο αυτό, μάλιστα θα λέγαμε το αμφισβήτησαν! Αξίζει δε να σημειωθεί η κοπιώδης προσπάθεια για τη διοργάνωση του Συνεδρίου του Πανιερ. Μητρ. Αχαΐας κ. Αθανασίου, αλλά και η αμέριστη συμπαράσταση του τότε Αρχιεπισκόπου Σαλώνων κ. Θεολόγου (νυν Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Σερρών και Νιγρίτης), αλλά και του συνεργάτου Αρχιμανδρίτου κ. Ιγνατίου Σωτηριάδου (νυν Γραμματέα της Συνοδικής Επιτροπής επί των Διορθοδόξων και Διαχριστιανικών Σχέσεων). Πιστεύουμε ότι πέραν της επιτυχίας του Συνεδρίου με στοχευόμενες εισηγήσεις κατατέθηκαν και συγκεκριμένες προτάσεις, οι οποίες –δυστυχώς– έμειναν στο συρτάρι -για να μην ειπούμε στον κάλαθο των αχρήστων!

Και πάλι για την ιστορία, παρόμοια μοίρα είχε και η πρόταση του μακαριστού Αρχιεπισκόπου στη συνάντηση του Προεδρείου του Συμβουλίου Ευρωπαϊκών Εκκλησιών (ΚΕΚ), το οποίο φιλοξενήθηκε από την Εκκλησία της Ελλάδος, στο οποίο προτάθηκε ως Συμπρόεδρος της Γενικής Συνέλευσης (ΚΕΚ), στέλεχος της Επιτροπής Παρακολούθησεως Γυναικείων Θεμάτων με τεράστια εμπειρία στην οικουμενική κίνηση και όχι μόνον, και ενώ η αποδοχή της ήταν **ομόφωνη** από το Προεδρείο, κάποιιοι –δυστυχώς– εμπόδισαν την υποψηφιότητά της ως Γενικού Γραμματέως του ΚΕΚ¹⁵.

Η συνέχεια με τις λανθασμένες και επιπόλαιες επιλογές κυρίως σε μη ικανά πρόσωπα έφεραν σε οδυνηρή κατάσταση την παρουσία των Εκκλησιών (ΚΕΚ) στα θεσμικά

¹⁴ Στην αίθουσα του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος, 8-10-2003 και όχι σε Ολομέλεια στην επίσημη αίθουσα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

¹⁵ Στην ομιλία του ο Μακαριώτατος στην Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών τόνισε: «*Βεβαίως είμεθα πολύ ευτυχείς διότι έν μέλος του πιστού μας ποιμνίου, η κυρία Αικατερίνη Ζορμπά, έχει προταθή να υπηρετήση ως Συντονίστρια της Συνελεύσεως. Η συμμετοχή της κας Ζορμπά ως Συντονιστριάς (Συν-Πρόεδρος) της Γενικής Συνελεύσεως του Trondheim υπογραμμίζει επίσης την σημασίαν της προσφάτως ειλημμένης αποφάσεως της Εκκλησίας μας να ιδρύση μίαν Ειδικήν Συνοδικήν Επιτροπήν η οποία να ασχολήται με την συμμετοχήν των Γυναικών εις την ζωήν και τας ευρυτέρας δραστηριότητας της Εκκλησίας».*

Ευρωπαϊκά Όργανα και τα λάθη αυτά στοίχισαν και στοιχίζουν ακόμη στις Εκκλησίες για μία σοβαρή παρουσία στις Βρυξέλλες (βλ. σχετικά την Charta Oecumenica κ.λπ.).

Δ'

Το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα (Convention), πριν φτάσουμε στη Συνθήκη της Λισσαβόνας, απασχόλησε σε βάθος την Εκκλησία της Ελλάδος. Σημειώνουμε εδώ ότι το Σύνταγμα αυτό, παρά τις όποιες επί της διαδικασίας και της ουσίας του περιεχομένου ενστάσεις και αντιγνώμεις, έγινε κατορθωτό και συντάχθηκε επί τη βάση του Κοινοτικού πνεύματος. Το ότι δε υπεγράφη στην Ρώμη, όπου και το 1957 είχε υπογραφεί η ιδρυτική Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, δίνει την αξία, το κοινωνικό περιεχόμενο και την συμβολική σημασία του Συντάγματος¹⁶.

Δυστυχώς δεν κατέστη δυνατόν να γίνει ρητή αναφορά του Χριστιανισμού ως βασικού στοιχείου διαμορφώσεως της κοινωνικής και πολιτισμικής ύπαρξης των Ευρωπαϊκών Κρατών. Στο Προοίμιο, όμως, του Συντάγματος, όσο και στο άρθρο 51, αναφέρονται ότι «η Ένωση εμπνέεται από την πολιτιστική, θρησκευτική και ανθρωπιστική κληρονομιά της Ευρώπης, εκ της οποίας αναπτύχθηκαν οι καθολικές αξίες των απαραβίαστων και αναφαίρετων δικαιωμάτων του ανθρώπου, η δημοκρατία, η ισότητα, η ελευθερία και ο κανών του δικαίου».

Η Εκκλησία της Ελλάδος, σε επιστολή της προς τους Έλληνες Ευρωβουλευτές, συστήνει: «Η Εκκλησία της Ελλάδος θεωρεί απολύτως απαραίτητη την αναφορά στα θεμέλια της ευρωπαϊκής ταυτότητας, τα οποία είναι η χριστιανική θρησκεία, η ελληνική παιδεία και η ρωμαϊκή δικαϊκή παράδοση. Εν τούτοις, αποδέχεται την εισήγηση του Προέδρου κ. Giscard D' Estaing να μην γίνει αυτή η αναφορά στο άρθρο 1, αλλά στο Προοίμιο του Συντάγματος. Θεωρεί ότι η αναφορά αυτή δεν αντιβαίνει στη διάκριση Εκκλησίας και Κράτους, ενώ δείχνει τον οφειλόμενο σεβασμό στα ταυτοτικές αξίες του ευρωπαϊκού πνεύματος [...]» (19-3-2003).

Επίσης η Εκκλησία της Ελλάδος προέβη σε μία σημαντική Δήλωση για το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, όπου στο σημείο 8, καταθέτει τις εξής προτάσεις της:

«Η Ορθόδοξος Εκκλησία, κατανοώντας τις σύγχρονες αναζητήσεις για ένα κοινό "Ευρωπαϊκό Σύνταγμα", ως μια δημοκρατική διαδικασία για να αποτυπωθεί σε συγκεκριμένες διατάξεις Δικαίου η διαχρονική συνείδηση και πνευματική κληρονομιά των ευρωπαϊκών λαών, καταθέτει τις επόμενες προτάσεις πάνω σε θεμελιώδεις αρχές, από τις οποίες θεωρεί ότι αυτό το Σύνταγμα είναι απαραίτητο να διέπεται:

α) Την πλήρη και ρητή κατοχύρωση της αρχής της θρησκευτικής ελευθερίας και των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την απαγόρευση του κακόπιστου προσηλυτισμού, όπως αυτά διακηρύχθηκαν στη Σύμβαση της Ρώμης και βεβαιώνονται με τις θεσμικές λειτουργίες της Ευρωπαϊκής Ενώσεως.

β) Τον σεβασμό της κοινής συνειδήσεως των ευρωπαϊκών λαών για τις χριστιανικές ρίζες της διαχρονικής και συγχρονικής πνευματικής τους κληρονομιάς, χωρίς να θίγεται με τον τρόπο αυτό η αρχή της θρησκευτικής ελευθερίας για όλες τις Θρησκείες ή Ομολογίες.

γ) Οι σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας, οι οποίες έχουν ιστορικό διαχρονικό βάθος για κάθε συγκεκριμένο λαό, να αφεθούν στο εσωτερικό Εθνικό Δίκαιο κάθε Κράτους, μέσα στα πλαίσια της αρχής της θρησκευτικής ελευθερίας, όπως αυτό σαφώς προβλέπεται από τη Δήλωση υπ' αριθμ. 11 της Συνθήκης του Άμστερνταμ, ώστε να αποφευχθούν ανεπιθύμητες ή αλυσιτελείς εντάσεις σε ευαίσθητα ζητήματα θρησκευτικών παραδόσεων των λαών, τα οποία προσδιόρισαν ή προσδιορίζουν την εθνική τους ταυτότητα» (30-5-2002).

Αν και η μη συνέχιση ολοκλήρωσης της προσπάθειας (με την μη ψήφιση λόγω των αρνητικών δημοψηφισμάτων της Γαλλίας και της Ολλανδίας και δύο δημοψηφίσματα της Ιρλανδίας) η περίοδος αυτή θα πρέπει να σημειώσουμε ότι υπήρξε άκρως εποικοδομητική, υπήρξε μία ενδιαφέρουσα συνεργασία σε πολλά επίπεδα, αλλά και τη συχνή επικοινωνία

¹⁶ βλ. περισσότερα Γεωργίου Παπαδημητρίου, *Το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα*, Αθήνα 2005 και Eur-lex (2017). Επίσημη Εφημερίδα C 310/16.

του ίδιου του Μακαριωτάτου με τον Πρόεδρο της Επιτροπής πρ. Πρόεδρο της Γαλλίας, Valéry Giscard D'Estaing.

Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι για πρώτη φορά υπήρξε μία σοβαρή μαρτυρία στο θέμα αυτό που έδωσε την πρέπουσα θέση της Εκκλησίας της Ελλάδος, η οποία μπορεί να κάνει διάλογο και να φέρει συγκεκριμένες προτάσεις για το μέλλον της Ευρώπης. Ως έναν βαθμό η αγωνία αυτή ήταν πλήρως δικαιολογημένη για τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να λειτουργεί η Ε.Ε. χωρίς διακρίσεις.

Επίσης στο διάλογο αυτό, μέσα από την ποικιλομορφία των χριστιανικών και ευρύτερα των θρησκευτικών παραδόσεων, επιβεβαιώθηκε ότι η συμβολή των θρησκειών είναι απαραίτητη στην εμφύσηση μιας «ψυχής για την Ευρώπη», καθώς και στην προοπτική μιας Ε.Ε., την οποία συνδέουν δεσμοί δυνατώτεροι από αυτούς της πολιτικής και της οικονομίας.

Ε'

Η Συνθήκη της Λισσαβόνας (γνωστή και ως η Μεταρρυθμιστική Συνθήκη) είναι διεθνής Συνθήκη που τροποποίησε τις ιδρυτικές Συνθήκες της Ε.Ε. και υπογράφηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2007 στην Σύνοδο Κορυφής στη Λισσαβόνα, στην οποία συμμετείχαν οι πολιτικοί αρχηγοί και οι υπουργοί εξωτερικών των Κρατών-Μελών της Ε.Ε.¹⁷. Η Συνθήκη υποκατέστησε το «“πάγωμα” του Ευρωπαϊκού Συντάγματος», τροποποιώντας ειδικότερα τις υπάρχουσες Συνθήκες για την Ε.Ε. και τη Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.¹⁸

Η Συνθήκη της Λισσαβόνας (2009) που ακολούθησε υπήρξε επίσης αντικείμενο πολλών συζητήσεων. Η σημασία του διαλόγου μεταξύ των ευρωπαϊκών θεσμικών Οργάνων και των θρησκευτικών κοινοτήτων κατοχυρώθηκε επίσημα πλέον με το άρθρο 17¹⁹ της Συνθήκης της Λισσαβόνας²⁰, στο οποίο προβλέπονται τρία βασικά σημεία:

1. *Η Ένωση σέβεται και δεν θίγει το καθεστώς που έχουν σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο οι εκκλησίες και οι θρησκευτικές ενώσεις ή κοινότητες στα Κράτη - Μέλη.*
2. *Η Ένωση σέβεται επίσης το καθεστώς που έχουν σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο οι φιλοσοφικές και μη ομολογιακές οργανώσεις.*
3. *Η Ένωση διατηρεί ανοιχτό, διαφανή και τακτικό διάλογο με τις εκκλησίες και τις οργανώσεις αυτές, αναγνωρίζοντας την ιδιαίτερη ταυτότητα και συμβολή τους».*²¹

Με τον τρόπο αυτόν η Ε.Ε. αναγνωρίζει τον κοινωνικό, πνευματικό και πολιτιστικό ρόλο τους. Είναι επίσης φανερό ότι αναγνωρίζεται η βαρύτητα του Χριστιανισμού χωρίς να περιθωριοποιεί άλλες θρησκείες και φιλοσοφικές τάσεις. Η ύπαρξη ποικίλων, συνήθως μικρών, θρησκευτικών κοινοτήτων με δεσμούς που διατηρούν με μεγαλύτερες κοινότητες σε άλλα μέρη του κόσμου δεν μπορεί να αγνοηθεί από τον νομοθέτη.

Παρατηρούμε, επίσης, τη χρήση του όρου «Εκκλησία». Με τον τρόπο αυτόν αναγνωρίζεται ότι η/οι Εκκλησία/ες δεν είναι απλώς μέλη της Κοινωνίας των Πολιτών (Civil Society), όπως ήταν στη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992), αλλά ότι έχουν ιδιαίτερη ταυτότητα και ρόλο, κυρίως ως προς την κοινωνική τους προσφορά, τη σημασία τους για τη διαμόρφωση του πολιτισμού της Ευρώπης και στην επίδραση του θρησκευτικού παράγοντα στη ζωή της Ε.Ε. Αυτό το τελευταίο τονίζεται συνεχώς και από τον νυν Αντιπρόεδρο της

¹⁷ Πάνου Παναγιωτόπουλου, *Οι Συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2008.

¹⁸ Ιωάννη Κανελλόπουλου, Από το Ευρωσύνταγμα στη Συνθήκη της Λισσαβόνας, στην ιστοσελίδα <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=239296> (2008).

¹⁹ Βλ. ανάλυση του άρθρου στο Κων. Ζορμπά, *Διάλογος των Εκκλησιών και των θρησκευτικών κοινοτήτων με την Ευρωπαϊκή Ένωση στο πλαίσιο της νέας Συνθήκης της Λισσαβόνας*. Μία πρώτη κοινωνιολογική και θεολογική προσέγγιση, στο *Περιοδικό Θεολογία*, 2(2010)261-297.

²⁰ Οι δύο πρώτοι παράγραφοι του άρθρου 17 αποτελούσαν το 1997 μία «Διακήρυξη» (και μάλιστα σε Υποσημείωση) στη Συνθήκη του Άμστερνταμ.

²¹ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *Η Συνθήκη της Λισσαβόνας* <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/el/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-lisbon>

Ευρωπαϊκής Επιτροπής κ. Μαργαρίτη Σχοινά. Ταυτόχρονα έγινε σαφές ότι η εκπαιδευτική και πολιτιστική πολιτική της Ε.Ε., η οικονομική και κοινωνική νομοθεσία ενδιαφέρουν την Εκκλησία είτε άμεσα είτε έμμεσα. Όλα αυτά διαμορφώνουν ένα υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίζεται η συνεργασία μεταξύ των Εκκλησιών και της Ε.Ε., χώρος πάνω στον οποίο κινείται και η Εκκλησία της Ελλάδος.

Δεν θέλω να αναπτύξω περισσότερο το θέμα αυτό, αλλά κι εδώ δεν έγινε σωστή διαχείριση του άρθρου αυτού. Είναι αλήθεια ότι πολλές μειονοτικές κοινότητες επέβαλαν τις θέσεις τους. Το ότι για πρώτη φορά στο ευρωπαϊκό δίκαιο με επίσημο τρόπο εμφανίζεται ο όρος «Εκκλησία», δεν σημαίνει **μόνο** την πρόοδο του διαλόγου με τα ευρωπαϊκά Θεσμικά Όργανα²². Παρά ταύτα θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και σε **εθνικό επίπεδο** για πολλά θέματα, όπως αυτό της Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης, της επιμόρφωσης του ιερού κλήρου, αλλά και διακρατικών συνεργασιών σε ποικίλα κοινά θέματα.

Επίσης να σημειώσουμε ότι η σύνταξη του άρθρου 17 της Συνθήκης της Λισσαβόνας έγινε και με την παρουσία του τότε Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Γαλλίας κ. Εμμανουήλ (νυν Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνας), τότε και ως Πρόεδρου του Συμβουλίου Ευρωπαϊκών Εκκλησιών (ΚΕΚ), αλλά ελάχιστα αξιοποιήθηκε όπως θα έπρεπε από τις Ορθόδοξες Εκκλησίες των Κρατών - Μελών της Ε.Ε.). Ευχόμεθα στη συζήτηση που ολοκληρώθηκε για το μέλλον της Ε.Ε. το παραπάνω Άρθρο 17 να συνεχίσει να υπάρχει και ει δυνατόν να συμπληρωθεί με επιπρόσθετες προτάσεις προς το συμφέρον όλων των θρησκευτικών κοινοτήτων.

Στ'

Άφησα τελευταίο το θέμα του Γραφείου στις Βρυξέλλες. Για την ιστορία καλό είναι να θυμηθούμε ότι οι προσπάθειες για έναν διάλογο μεταξύ των Ορθοδόξων και των Θεσμικών Ευρωπαϊκών Οργάνων άρχισαν το έτος 1993. Ο τότε Πρόεδρος της Ε.Ε. κ. Jacques Dellors είχε προσκαλέσει τον Παναγιώτατο Οικουμενικό Πατριάρχη σε μία κατ' ιδίαν συνάντηση για το θέμα της παρουσίας των Εκκλησιών στο κέντρο των ευρωπαϊκών αποφάσεων. Μετά το πέρας της συνάντησης, η Ε.Ε. αντελήφθη ότι με τον Πατριάρχη Βαρθολομαίο μπορεί να έχει μία ορθόδοξη παρουσία στον διάλογο για το μέλλον της Ευρώπης και η Ορθόδοξος Εκκλησία να έχει εκπροσώπηση «παρά τη Ευρωπαϊκή Ενώση», πράγμα το οποίο συνέβη με την ίδρυση του Γραφείου του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά το έτος 1994²³.

Ένα έτος αργότερα ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος προσεκήλη να δώσει μία Διάλεξη στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Στις παρεμβάσεις που ακολούθησαν ο Παναγιώτατος παρουσίασε το όραμά του για την Ενωμένη Ευρώπη, στο οποίο περιλαμβάνεται και η Ορθοδοξία, η οποία, όπως υπογράμμισε, «*βρίσκεται στα θεμέλια της Ευρώπης, δεν είναι στοιχείο που προστέθηκε αργότερα. Η Ορθοδοξία έχει δικαιώματα στην Κοινοτική Ευρώπη*».

Ακολούθησε η ίδρυση του Γραφείου της Αντιπροσωπίας της Εκκλησίας της Ελλάδος στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.), το Συμβούλιο της Ευρώπης και την Ουνέσκο (ΦΕΚ 79/12-4-2002), μία από τις πρώτες ουσιαστικές ενέργειες του μακαριστού Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος κυρού Χριστοδούλου μετά την ενθρόνισή του, το έτος 1998. Ο ίδιος επιθυμούσε διακαώς η Εκκλησία της Ελλάδος, δηλαδή η Εκκλησία του μόνου τότε κατά την

²² Στο πνεύμα του άρθρου αυτού και εφαρμόζοντάς το ο τότε Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κ. Ζοζέ Μανουέλ Μπαρόσο συναντάται από το 2005 τακτικά με ανώτατους εκκλησιαστικούς και θρησκευτικούς ηγέτες και αντιπροσώπους. Η πρόοδος που σημειώθηκε είναι σαφής, εάν λάβει κανείς υπόψη του ότι ο προκάτοχος του κ. Μπαρόσο, ο κ. Ρομάνο Πρόντι, ενσυνείδητο μέλος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, δεν θέλησε ποτέ να έχει ένα επίσημο διάλογο με θρησκευτικούς εκπροσώπους, αν και συναντήθηκε πολλές φορές επιλεκτικά με θρησκευτικούς ηγέτες προκαλώντας πάντα οξύτατη αντίδραση οπαδών μη ομολογιακών οργανώσεων.

²³ Ομιλία του Οικουμενικού Πατριάρχου στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (Στρασβούργο, 19 Απριλίου 1994), Περιοδικό *Καθ' Οδόν*, 6(1993)9-14.

πλειοψηφία των κατοίκων του Ορθόδοξου Κράτους-Μέλους της Ε.Ε., να έχει επίσημη παρουσία στις Βρυξέλλες. Το Γραφείο εγκαινίασε το 2003 ο ίδιος ο Αρχιεπίσκοπος και συνεργάζεται με την Ειδική Συνοδική Επιτροπή Παρακολουθήσεως Ευρωπαϊκών Θεμάτων (Κανονισμός 99/1998), ενώ δίδει ιδιαίτερη έμφαση στη διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων με θέματα τα οποία αφορούν την Ορθόδοξη παράδοση, την Ιστορία, την Τέχνη και την Εκπαίδευση.

Είναι γεγονός ότι μετά το 2004, με τη νέα διεύθυνση της Ε.Ε., ο Ορθόδοξος χριστιανικός κόσμος έχει μία ουσιαστική παρουσία στην Ευρώπη, μαζί με τις άλλες χριστιανικές ομολογίες. Η Ελλάδα, η Ρουμανία, η Βουλγαρία, η Κύπρος ή ακόμη και η Φινλανδία έχουν σαφώς μια Ορθόδοξη πλειοψηφία στις Χώρες τους, αλλά την ίδια στιγμή οι Ορθόδοξες κοινότητες διαμορφώνουν επίσης μια σημαντική παρουσία και σε πολλές δυτικοευρωπαϊκές Χώρες.

Ακολούθησε η ίδρυση του Γραφείου της Αντιπροσωπίας της Εκκλησίας της Κύπρου στην Ε.Ε. με απόφαση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Κύπρου το 2007. Εγκαινιάσθηκε στις 18 Μαρτίου 2009 από τον Αρχιεπίσκοπο Νέας Ιουστινιανής και πάσης Κύπρου Χρυσόστομο. Στόχος του Γραφείου, μεταξύ άλλων, είναι η προβολή και η παρουσίαση των χριστιανικών χώρων λατρείας και άλλων χριστιανικών μνημείων τα οποία βρίσκονται στο βόρειο τμήμα της Κυπριακής Δημοκρατίας και η ενημέρωση για τη βεβήλωση των μνημείων αυτών από τον τουρκικό στρατό κατοχής. Το Γραφείο δυστυχώς έκλεισε το 2021.

Το Γραφείο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ρουμανίας στην Ε.Ε. ιδρύθηκε το 2007 και εδρεύει στις Βρυξέλλες και έχει ως σκοπό την παρακολούθηση της δραστηριότητας των ευρωπαϊκών οργάνων ως προς τα θέματα που ενδιαφέρουν άμεσα τη Ρουμανική Ορθόδοξη Εκκλησία. Η παρουσία του συνδέεται και με την ύπαρξη μίας μεγάλης ρουμανικής θρησκευτικής κοινότητας στις Βρυξέλλες.

Επίσης, διατηρεί Γραφείο και η Εκκλησία της Ρωσίας, το οποίο ιδρύθηκε, μετά από απόφαση της Ιεράς Συνόδου, στις 17 Ιουλίου 2002, υπό την ονομασία «Μόνιμη Αντιπροσωπία της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ρωσίας στα ευρωπαϊκά όργανα». Αν και η Ρωσία δεν είναι Κράτος-Μέλος της Ε.Ε. η παρουσία της Εκκλησίας της Ρωσίας στις Βρυξέλλες δικαιολογείται από το γεγονός ότι *«από τη στιγμή που θα εισέλθουν στην Ε.Ε. οι Χώρες της Ουκρανίας και της Λευκορωσίας αυτοδικαίως έχει (η Εκκλησία της Ρωσίας) άμεσο ενδιαφέρον για το μέλλον της Ευρώπης»*.

_Γιατί η ύπαρξη των Γραφείων στις Βρυξέλλες;

Σίγουρα μία πρώτη απάντηση που θα μπορούσε να δώσει κάποιος είναι τα διαφορετικά συμφέροντα και οι διαφορετικές προτάσεις που θα μπορούσαν να καταθέσουν στην Ε.Ε.

_Μπορούν, όμως, να λειτουργήσουν αυτόνομα;

Η απάντηση είναι όχι.

Ως ένα βαθμό θα μπορούσαν. Αλλά στα απρόσωπα Γραφεία των θεσμικών Οργάνων στις Βρυξέλλες δεν μπόρεσαν ποτέ να κατανοήσουν τη διαφορά μεταξύ των Ορθοδόξων, αλλά και τον ρόλο ύπαρξής τους. Για την ευρύτερη δυνατή παρουσία των Ορθοδόξων στις Βρυξέλλες σήμερα συμμετέχουν όλα μαζί σε ένα δικό τους αντιπροσωπευτικό Όργανο, το CROCEU. Όλες οι παραπάνω Αντιπροσωπίες συνεργάζονται με την «Committee of Representatives of Orthodox Churches to the EU» (CROCEU), υπό την Προεδρία πάντοτε του Οικουμενικού Πατριαρχείου και συγκεκριμένα του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Βελγίου κ. Αθηναγόρα.

Δεν μπορώ να μην μνημονεύσω εδώ την καταξιωμένη παρουσία του Διευθυντού του Γραφείου Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Αχαΐας κ. Αθανασίου. Πιστεύουμε ότι η στήριξη του Γραφείου της Εκκλησίας της Ελλάδος, την πρώτη δεκαετία, υπήρξε χωρίς άλλο μία «χρυσή περίοδος».

Ομοίως μία ενδιαφέρουσα συζήτηση για το μέλλον του Γραφείου έγινε τον Ιούλιο του 2010, όταν ο Μακαριώτατος Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ. Ιερώνυμος επισκέφθηκε τις Βρυξέλλες, προσκεκλημένος από τον τότε Πρόεδρο κ. Εμμανουέλ

Μπαρόζο²⁴. Οι προτάσεις της Εκκλησίας της Ελλάδος και του Μακαριωτάτου ως προς τη σημασία της στρατηγικής της Ευρώπης για τη μείωση των φτωχών και αποκλεισμένων κατά είκοσι εκατομμύρια μέχρι το 2020 έτυχαν ιδιαίτερης προσοχής και όπως σημείωσε ο ίδιος «είναι αμαρτία στη σημερινή εποχή να αφήνουμε ανενεργή τη δύναμη της Εκκλησίας που πρέπει να βγαίνει έξω από τα τείχη και να αγκαλιάζει αυτούς που έχουν ιδιαίτερη ανάγκη». Από τους αρχικούς σκοπούς του Γραφείου διαφαίνεται καθαρά ότι η παρουσία του δεν αποσκοπούσε στην εξεύρεση οικονομικών κονδυλίων όπως τουλάχιστον πολλοί Ιεράρχες άσκησαν αυστηρή κριτική. Αυτό το κάνει άριστα η ΜΚΟ της Εκκλησίας της Ελλάδος «Αποστολή». Μόνο ο ίδιος ο Πανιερώτατος αδελφός θα μπορούσε να απαντήσει εάν το Γραφείο πρέπει να μείνει ή όχι²⁵.

Οι δραστηριότητες του Γραφείου όπως πληροφορούμεθα από την επίσημη ιστοσελίδα του (www.regue.eu) περιορίζονται στη συμμετοχή σε Συνέδρια ή στη διοργάνωση κάποιων Συνεδρίων/Σεμιναρίων και σχετικών άρθρων στην ιστοσελίδα του από εξωτερικούς συνεργάτες.

Αλλά και δεν μπορώ να μην υπογραμμίσω την προσπάθεια που έκανε ο ίδιος από την πλευρά της Εκκλησίας της Ελλάδος ενεργοποίησης του σχετικού άρθρου «σχετικά με την πρωτοβουλία Ευρωπαίων πολιτών», μιας πρωτοβουλίας ενάντια στις εκτρώσεις με τον τίτλο «Ένας από Μας» (One of Us) με στόχο τη συλλογή 1.000.000 υπογραφών, σύμφωνα με το άρθρο 8 της Συνθήκης της Λισσαβόνας. Η πρωτοβουλία αυτή, σε συνεργασία και με άλλα χριστιανικά Κράτη-Μέλη, ήταν ιδιαίτερα σημαντική διότι ζητούσε την αναγνώριση της ζωής από τη στιγμή της σύλληψής της. Βέβαια δεν είναι η πρωτοβουλία αυτή καθ' εαυτή που πρέπει να μάς απασχολήσει, αλλά η συμμετοχή της Εκκλησίας της Ελλάδος, που δεν καταφέραμε να συγκεντρώσουμε ούτε τον απαιτούμενο ελάχιστο αριθμό υπογραφών.

Την αποχώρηση της Εκκλησίας της Κύπρου είμαστε βέβαιοι ότι θα ακολουθήσουν κι άλλοι. Η δική μας προσωπική άποψη είναι ότι εάν δεν υπάρχει στήριξη από την Αθήνα, το Γραφείο δεν μπορεί να έχει βιωσιμότητα. Η αξία του ακινήτου είναι αρκετά μεγάλη. Ίσως θα πρέπει να ξαναδούμε την παρουσία μας στις Βρυξέλλες και με ποιον τρόπο θα γίνει δημιουργική. Υπάρχουν νέοι επιστήμονες που θα μπορούσαν να στηρίξουν μία Ομάδα Εργασίας σε έναν διαφορετικό χώρο πιο οικονομικό. Πλέον τα ευρωπαϊκά κονδύλια έχουν περάσει στα Κράτη-Μέλη και στη συνέχεια στις Περιφέρειες. Ευρωπαϊκά Προγράμματα μπορούν να αναζητηθούν από εξειδικευμένα Γραφεία ή σε επίπεδο ERASMUS+ ή άλλων Προγραμμάτων από κάθε Ιερά Μητρόπολη της Εκκλησίας της Ελλάδος. Οι προτάσεις είναι πλέον διακρατικές. Άρα η Εκκλησία της Ελλάδος θα πρέπει να απαντήσει στο ερώτημα ΓΙΑΤΙ και ΓΙΑ ΤΙ είναι απαραίτητη η παρουσία της στις Βρυξέλλες. Αλλά όλα αυτά δεν είναι της παρούσης.

Ζ'

Πιστεύω ότι οι παραπάνω σκέψεις κατέδειξαν επαρκώς τη σχέση της Εκκλησίας της Ελλάδος με την Ε.Ε.

Η Ε.Ε., χωρίς να αναγνωρίζει προνόμια ιδιαίτερα στους Χριστιανούς, ενθαρρύνει τον διάλογο μεταξύ των πολιτών της Ευρώπης και δεν μπορεί να πει κανείς σοβαρά ότι η στάση της χαρακτηρίζεται σήμερα από εχθρότητα ή ουδετερότητα έναντι της όποιας θρησκευτικής κοινότητας ή της Εκκλησίας.

Η Ε.Ε. αποτελεί βασική παράμετρο της κρατικής υπόστασης είκοσι επτά Κρατών που είναι μέλη της. Οι αποφάσεις που λαμβάνονται στα θεσμικά Όργανα της Ε.Ε. επηρεάζουν τη ζωή 450 εκατομμυρίων Ευρωπαίων πολιτών. Οι Εκκλησίες δεν μπορούν να

²⁴ Βλ. την ομιλία-παρέμβαση του Μακαριωτάτου *The Church of Greece confronted with urgent Social Problems*, στο *Διαπολιτισμικότητα και Θρησκεία στην Ευρώπη μετά την επικύρωση της Συνθήκης της Λισσαβόνας*, έκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2011, σελ. 25-30.

²⁵ Βλ. τη σχετική συνέντευξη Σεβ. Μητρ. Αχαΐας στο Περιοδικό *Παρεμβολή*, 103(2013)4-6 και 104(2013)32-34.

είναι αδιάφορες απέναντι στη θεματολογία και τις τάσεις που επικρατούν και οδηγούν στη λήψη αποφάσεων μεγάλης σημασίας για την ευρωπαϊκή κοινωνία.

Δεν μπορεί η Εκκλησία να περιορίζεται μόνο σε αφορισμούς και να μη συμμετέχει ενεργά στον διάλογο που προηγείται πάντα των αποφάσεων. Και δεν μπορεί να κρίνει εκ των υστέρων τις αποφάσεις χωρίς να έχει συμβάλει στον διάλογο, στον οποίο, εξ άλλου, καλείται και δικαιούται να συμμετάσχει ισότιμα²⁶. Αυτός ο διάλογος αφορά την Εκκλησία την ίδια και αναρωτιέμαι αν τελικά ο διάλογος αυτός πρέπει να γίνει περισσότερο εντός της Ελλάδος παρά με την Ε.Ε.

Βεβαίως, η πραγματική πολιτική ζωή στις Βρυξέλλες είναι ένας κυκεώνας διαφορετικών και συχνά αντικρουόμενων τάσεων. Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο του σκηνικού αυτού είναι η προσπάθεια μικρών ή μεγάλων ομάδων, διαφόρων συμφερόντων ή ιδεολογικών αποχρώσεων, να επιβάλουν τις θέσεις τους στους υπολοίπους μέσα από διαδικασίες που εξελίσσονται στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (λομππίστες).

Ως Ορθόδοξοι θεωρούμε ότι είναι υποχρέωση και βασική ευθύνη η ενημέρωση και η συμμετοχή στη δημοκρατική διαδικασία. Η παρέμβαση αυτή έχει αξιακό και όχι κομματικό χαρακτήρα. Οι Εκκλησίες ενθαρρύνουν τη συναίνεση και την ισορροπημένη σύνθεση που μπορούν να προέλθουν και από συγκρούσεις και από αντιπαράθεσεις, υπό την προϋπόθεση ότι γίνονται σεβαστές αξίες, όπως η τιμιότητα, η ανυπόκριτη προσφορά και η δημιουργική εργασία.

Όσοι λένε ότι η Εκκλησία δεν μπορεί να ασχολείται με την πολιτική, μάλλον φαντάζονται μια Εκκλησία αδιάφορη και άσχετη με τα προβλήματα μιας κοινωνίας που ωδινάται και ζητά τίμια και φερέγγυα στήριξη και έμπνευση για να ανέβει ένα σκαλοπάτι πιο πάνω. Άραγε, αυτό δεν αποτελεί μία «πολιτική θεολογία», την οποία κάποιοι αναζητούν και δεν βρίσκουν στους κόλπους της Εκκλησίας;

Η Εκκλησία της Ελλάδος όλα αυτά τα χρόνια παρακολούθησε και παρακολουθεί με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τον διάλογο, ο οποίος εξελίσσεται για το μέλλον της Ευρώπης, από τα αποτελέσματα του οποίου πρόκειται να προκύψουν μεταρρυθμίσεις, οι οποίες θα επηρεάσουν τόσο τις βιοτικές μέριμνες των ανθρώπων, άλλα και γενικότερα τα ενοποία στοιχεία της ταυτότητάς τους²⁷.

Η'

Ποια μπορεί, όμως, να είναι τα συμπεράσματα από όλα τα παραπάνω; Άραγε, τι μάθαμε από την εμπειρία αυτή; Σίγουρα ως Εκκλησία μάθαμε πολλά.

Η δυσκολία της Ε.Ε. είναι η πράξη της. Ως θεωρητικό δημιούργημα έχει όλα τα εχέγγυα για μία επιτυχή και καρποφόρα πορεία, στην πράξη όμως αδυνατεί να εκφράσει αξίες που η ίδια αναγνωρίζει και υπογραμμίζει στη Συνθήκη της Λισσαβόνας, αλλά και άλλα ευρωπαϊκά κείμενα όπως η Χάρτα Θεμελιωδών Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Είναι ενδιαφέρουσα η τοποθέτηση της Προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Ursula von der Leyen: «*Η Ε.Ε. βασίζεται στις αξίες της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του κράτους δικαίου και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτές είναι οι κοινές αξίες όλων μας. Πρέπει να τις διαφυλάξουμε και να τις υπερασπιστούμε ακόμη και σε αυτούς τους δύσκολους καιρούς [...]*» (16 Απριλίου 2020). Το άκρως αντιφατικό στην πορεία της Ε.Ε. είναι ότι αυτή ενηλικιώνεται «εν ενόττη» μόνον όταν υπάρχουν μεγάλες κρίσεις (προσφυγικό, οικονομική, πανδημία, ενεργειακή, κοινωνικές συγκρούσεις κ.λπ.).

²⁶ Ο Αναπληρωτής Υπουργός Εξωτερικών Μ. Βαρβιτσιώτης, στην επιστημονική Ημερίδα με θέμα «Θρησκεία-Διάλογος-Ευρώπη» στην Ιερά Μητρόπολη Περιστερίου (5 Ιουλίου 2022) υπογράμμισε, μεταξύ άλλων και τα εξής: «[...] Η φωνή της Εκκλησίας (της Ελλάδος) δεν μπορεί να απουσιάζει από τη Διάσκεψη για το Μέλλον της Ευρώπης [...] ο χριστιανικός χαρακτήρας της Ευρώπης δεν απειλείται από την έλευση εκατομμυρίων κατατρεγμένων ανθρώπων από κάθε γωνιά του πλανήτη που στην πλειοψηφία τους πιστεύουν σε άλλες θρησκείες [...]».

²⁷ Βλ. Κων. Ζορμπά, *Ευρώπη, Θρησκεία, Πολιτισμός*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2003.

Πιστεύουμε ότι σήμερα σε παγκόσμιο και, κυρίως, ευρωπαϊκό επίπεδο (και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή) συζητείται όλο και περισσότερο η αναγκαιότητα και ο ρόλος της θρησκείας στις τοπικές κοινωνίες. Ζητείται, μέσα στο νέο θρησκευτικό τοπίο που διαμορφώνεται στην Ευρώπη, η άμεση συνεργασία ανάμεσα στην πολιτική εξουσία και τις θρησκευτικές κοινότητες -ιδιαίτερα των Χριστιανών, των Ιουδαίων και των Μουσουλμάνων- να αναγνωρίσουν το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας και των πεποιθήσεων. Ως Εκκλησία της Ελλάδος έχουμε εμπειρία και λόγο στον διάλογο αυτόν. Χρειάζεται όμως να κάνουμε περισσότερα και να είμαστε συνεχώς στο προσκήνιο και σε όλες τις συζητήσεις. Η Ε.Ε. δεν σταματά να εργάζεται και να συζητά.

Και φυσικά όλοι εμείς που θα συμμετέχουμε στο διάλογο (π.χ. στο θέμα του διαλόγου για το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης που ολοκληρώθηκε δεν κάναμε κάτι) να κατανοούμε τον τρόπο με τον οποίο ιερά κείμενα των θρησκειών απαντούν σε θεμελιώδη ερωτήματα και σε ηθικά ζητήματα, να επεξεργάζονται και να αναθεωρούν στερεότυπα που εγκλωβίζουν και αδικούν και να μπορούν να αναλύουν με ποιον τρόπο η θρησκευτική ή μη δέσμευση μεταφράζεται σε στάση ζωής και όχι σε ρητορική μίσους.

Τα προβλήματα τόσο σε επίπεδο πολλαπλών κρίσεων (οικολογική, εποχή πανδημιών, νέων τεχνολογιών, τεχνητή νοημοσύνη κ.ά.) όσο και μία ενδεχόμενη επισιτιστική κρίση –λόγω της ρωσικής εισβολής στην Ουκρανία, θα αυξήσει και πάλι τις ροές ανθρώπων προς την Ε.Ε. Σήμερα, όμως, διαθέτουμε εμπειρία και δόξα τω Θεώ έχουμε χαρισματικά στελέχη που μπορούν να βοηθήσουν κατά τρόπο μοναδικό στην αντιμετώπιση των παραπάνω κρίσεων. Όμως, στην τιτάνια προσπάθεια που απαιτείται δεν μπορούμε να απλώνουμε συνεχώς το χέρι ως επαίτες. Χρειάζονται νέες και καινοτόμες δράσεις σε όλα τα επίπεδα. Όχι για να αποδείξουμε τι είμαστε, αλλά να δείξουμε το τι είμαστε και τι μπορούμε να κάνουμε. Ανάμεσα στον χριστιανικό «λιτό βίο» της άσκησης και της επιβαλλόμενης οικονομικής «λιτότητας» υπάρχει μεγάλη διαφορά!

Ιδού καιρός την χείρα επί το άροτρον για την ευρωπαϊκή Ταυτότητα της Εκκλησίας της Ελλάδος! Σάς ευχαριστώ πολύ για την προσοχή σας.